

О.С. Лимар

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ЧЕРВОНОГО ТЕРОРУ НА ТЕРИТОРІЇ МУСІЇВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ ХОРОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Охарактеризовані загальні заходи на території Хорольсько-го повіту Кременчуцької губернії по боротьбі з повстанським рухом у 1921 р. та події 18 травня 1921 р., що сталися на території сучасної Мусіївської сільської ради.

Ключові слова: заручники, відповідальники, ревтрибунал, губком, антибільшовицьке формування, червоний терор, комнезам, повстанський рух, військовий комунізм.

Основною метою роботи було виявлення пам'яток, пов'язаних з подіями 1921 р., – червоним терором та повстанським рухом. Проблема розглядалась краєзнавцями В. Посуховим та М. Бойком, матеріали яких використані у статті, але більше дослідження не велись. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю ліквідації так званих «білих плям» в історії подій Української революції 1917–1921 рр. у контексті пам'яткознавчих досліджень.

В останній революційний рік повстанський рух хоч і пішов на спад, але все ще був небезпечним для більшовицького уряду. Його авторитету загрожувало повстання селян Тамбовської губернії, яке розпочалось через насильницьку заготовлю продуктів у серпні 1920 р., а також повстання гарнізону м. Кронштадт та екіпажів деяких кораблів Балтійського флоту у березні 1921 р., який також був спричинений політикою військового комунізму.

На Хорольщині, як і взагалі на території УСРР, свого часу склалася досить гостра ситуація – радянська влада почала посилену викачку хліба. Прислані з РРФСР продовольчі загони часто відбирали у селян все зерно, взамін не даючи нічого. Селяни перейшли до збройної боротьби. Представники влади називали повстанців бандитами, хоча, насправді, бандитизмом можна було назвати дії продзагонів та чекістів, які забирали в людей останнє зерно [1, с. 184].

На той час Полтавщина була поділена на дві губернії: Полтавську та Кременчуцьку. Остання була утворена декретом ВУЦВК від 8 червня і додатково від 30 липня 1920 р. у складі таких повітів: Золотоніського, Кременчуцького, Хорольського, Олександрійського, Чигиринського (Чигиринського). Губернським центром стало місто Кременчук [2, с. 57]. Як вже було згадано вище, ситуація загострилась, бо з новоствореної губернії продовжилась викачка хліба, а з Полтавської губернії декретом вивіз хліба було заборонено, як згадував у своєму щоденнику відомий полтавський лікар О.О. Несвіцький [3, с. 215].

Картину життя Хорольського повіту Кременчуцької губернії ми бачимо зі зведення № 123 для членів ЦК та губкому КП(б)У інформаційного відділу ЦК КП(б)У від 30.08.1920 р. У Посуллі діяло 9 повстанських загонів, у яких налічувалося близько 1500 чоловік. В основному, це були загони отаманів Махна, Келеберди, Скирди, а також

Рис. 1. Місце розстрілу жертв червоного терору

Рис. 2. Дошка на пам'ятному знаку жертвам червоного терору

інші дрібні стихійні формування, загони яких налічували 15–20 чоловік. Ними було порушено зв'язок з 11 волостями у повіті, розгромлені партійні та комсомольські осередки [4, арк. 129]. Наприклад, завідувач повітового відділу народної освіти К.Ю. Сніжко, який як член Хо-

Рис. 3. Могила жертв червоного терору І.А. Литвина та А.Н. Литвина

рольського повітового виконкому брав участь у засіданнях повітового ревтрибуналу, вказував у своїх спогадах про напад махновців на села Остап'є та Білоцерківку (нині – Великобагачанського району Полтавської обл.) влітку 1921 р. [5, арк. 8, 12, 26].

На ліквідацію цих повстанських формувань більшовицький уряд кинув значну кількість військ, широко використовуючи практику взяття заручників і призначення відповідальників. Як засіб тиску на селян застосовували конфіскацію майна, реєстрацію «неблагонадійних» від 15 до 50 років, залучення «нетрудових елементів» до примусових робіт [6, арк. 130, 133].

Навесні 1921 р. хаотичні розстріли комуністами своїх відкритих та потенційних супротивників були приведені у певну систему. Згідно постанови Полтавської губернської військової наради від 14 травня 1921 р. репресивним органам радянської влади наказувалося розстрілювати з одночасним оповіщенням про це у пресі по 10 «куркулів» за кожного вбитого радянського працівника, члена комнезаму чи члена партії [7, с. 269].

Згідно наказу № 21 Постійної наради у справах боротьби з бандитизмом при Раднаркомі УСРР від 20 травня 1921 р. у селах, які підозрювались у підтримці повстанців, створювалась комісія у складі двох представників від повітової військової наради та одного представника від місцевого комнезаму, які з числа заможних селян призначали відповідальників з розрахунку 1 особа на 20 дворів, але не менше 1 на хутір. На відміну від заручників, відповідальників не заарештовували, а залишали на свободі, проте без права виїзду з місць постійного проживання. У випадку вбивства чи поранення представника радянської влади, розстрілу підлягала подвійна кіль-

кість відповідальників. Уникнути розстрілу можна було лише у випадку видачі владі причетних до справи односельців. Якщо вбивство траплялося між населеними пунктами, то кількість відповідальників розподілялася порівну між сусідніми селами.

Відповідальники повинні були видавати тих, хто ухилявся від призову до Червоної Армії, та заявляти про наявну у селян зброю. У разі невидачі накладалися штрафи: пара коней або корів чи 200 пудів збіжжя за кожного дезертира; пара овець або одна свиня чи 20 пудів збіжжя за кожну знайдену під час обшуків одиницю зброї. Якщо у селі виявляли рядового повстанця, то штраф збільшували у 3 рази, а якщо отамана загону – у 5 разів. Господарства селян, члени родин яких були пов'язані з повстанцями, підлягали негайній конфіскації. Їхнє майно розподілялось між членами комнезаму та повітовим «фондом боротьби з бандитизмом» [7, с. 271].

На виконання цього наказу Полтавська губерньська військова нарада розробила свою інструкцію – члени комнезамів мали стати «сек-

сотами» ЧК. Шляхом терору радянська влада намагалася перетворити і відповідальників, яких призначали виключно із заможної частини селянства, на «сексотів». Із розстрілами рекомендувалося не поспішати, даючи можливість врятувати життя шляхом видачі односельців, причетних до повстанського руху чи співчуваючих повстанцям. З цією метою застосовували методи психологічного тиску – жеребкування перед розстрілом, заміну страти переведенням у заручники і т. ін. За вірну службу «сексотів» нагороджували майном виданих односельців. Від факту видачі (відкритого чи таємного) залежав і розмір винагороди [7, с. 272].

Проти цих варварських заходів виступили відомі прогресивні люди Полтавщини. Серед них був і В.Г. Короленко.

У травні 1921 р. (вірогідно, 16 травня) до с. Мусіївка прибув продагент Пінчук (за інформацією Державного архіву Полтавської області (ДАПО) Тимченко). Разом із місцевим активістом Федором Васильовичем Хлистуном він виїхав до х. Дації, де вирішували питання заготівлі зерна. Віз їх Григорій Максимович Миленський. У Даціях їх обох запросили на весілля до с. Бурлаки. Відомо, що це було зроблене навмисно, щоб згаяти день і затримати продагента дотемна у Бурлаках. Все, що сталося вночі, було здійснене повстанцями антибільшовицького формування Івана Никифоровича Парнюка (Гайдамаки), уродженця х. Парнюки, який у 1918 р. був начальником загону гетьманської варти у волості.

З розповіді Кириленко Марини Микитівни, дочки Микити Тимофійовича Кириленка, який був під слідством через події травня 1921 р. у с. Мусіївка, відомо, що після весілля Пінчук і Хлистуна повернулись до с. Дації. Пізно ввечері вони вирушили до с. Мусіївка. Біля глинища віз зупинили троє повстанців, Пінчука і Хлистуна стяг-

ли з возу, а Миленського Г.М. відправили додому. Над двома активістами довго знущалися, а потім вбили. Трупні сховали у глинищі. У матеріалах ДАПО вказано, що одне тіло було знайдене на полі у житі, а друге – на околиці с. Мусіївка. Крики катованих було чути навколо. Неподалік проходив гр. Безпалько з сином І.П. Безпальком, які поверталися зі сватання з с. Лукім'я і чули ці крики. Вони поспішили сховатися у своєму будинку. Чули ті крики і рибалки з х. Бойки. Вони в ту ніч рибалили на р. Сула. Ранком наступного дня всі довідалися про трагедію біля х. Бойки. У м. Хорол поскакав з донесенням верховий, а серед дня прибула з повіту караульна рота. Почали шукати винних. Заарештували Г.М. Миленського, який возив Пінчука і Хлистуна. Згідно складених раніше списків, забрали всіх визначених заручників з х. Даціїв, Парнюків, Бойків та с. Мусіївки. Брала тих, хто не був в ніч вбивства вдома.

Арештували всіх рибалок з х. Бойки, батька й сина Безпальків, Одарку Сурмач, в якій знайшли вимазану у глині лопату. Всього під варту потрапило до 200 осіб різного віку. Заарештованих помістили під варту у с. Мусіївка.

Дізнання йшло 4 доби. Залишили 20 осіб (з с. Мусіївка 5 осіб, з х. Бойки – 4, з х. Даціїв – 3, з х. Парнюки – 7, із с. Стара Мусіївка – 1 особу), з яких не зняли жодних підозр. Активісти і прихильники радянської влади вимагали негайно їх розстріляти. 18 травня 1921 р. 20 заручників зібрали в колону, оточили верховими і повели у напрямку на м. Хорол. Минули х. Парнюки, Хоменки і дійшли до урочища Могильовщина. Тут командир караульної роти наказав розстріляти заручників, серед яких було дві жінки – Одарка Сурмач та Варвара Васильченко. Серед них був і батько Івана Парнюка (Гайдамаки) – Никифор Омелянович Парнюк [8, с. 228]. Сам Іван Никифорович Парнюк загинув у бою з більшовиками, загін було знищено у 1921–1922 рр. [9, арк. 5–6].

27 травня 2007 р. за сприяння Мусіївської сільської ради та СТОВ «Мусіївське» було встановлено пам'ятний знак – дерев'яний хрест, біля підніжжя якого, на бетонному цоколі, закріплена дошка полірованого сірого граніту з прізвищами заручників та пам'ятним написом: «На мить зупинись і низько вклонись жертвам «Червоного терору». На цьому місці в 1921 році 18 травня було без суду страчено Мусіївських громадян як заручників 1. Бойко Микита Г. 2. Васильченко Варвара. 3. Горбань Федір. 4. Дацій Максим Г. 5. Дацій Зіновій А. 6. Дацій Федір Г. 7. Крячок Пантелеймон. 8. Литвин Антон А. 9. Литвин Іван А. 10. Миленський Григорій. 11. Парнюк Данило О. 12. Парнюк Семен. 13. Парнюк Никифор О. 14. Петрушко Корній Є. 15. Крутько Семен. 16. Крутько Григорій. 17. Коляда Герасим. 18. Сурмач Одарка. 19. Сурмач Олександр. 20. Ярошенко Михайло. Від СТОВ Мусіївське і сільська рада Мусіївки 2007 р.» [10, рис. 1–2].

Рис. 4. Дошка на могилі жертв червоного терору І.А. Литвина та А.Н. Литвина

Велика заслуга у появі пам'ятного знаку на місці трагедії належить мусіївському краєзнавцю, колишньому агроному Михайлові Івановичу Бойку. Саме він зібрав спогади односельців та знайшов документи, де вона відображена. Серед присутніх на відкритті були родичі розстріляних: онука Зіновія Дація – Ніна Кузуб (м. Харків), онук Федора Горбаня – заслужений лікар України Михайло Пустойт (м. Харків) та онук Івана Литвина – Роман Литвин (м. Кременчук Полтавської області) [11, с. 2].

Відомі й поховання деяких жертв червоного терору. Їхні тіла забрали родичі та віддали належну останню шану.

Під час експедиції 2016 р. на кладовищі колишнього х. Парнюки, у південній частині, співробітниками науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського були віднайдені поховання місцевих уродженців Івана Антоновича Литвина, 1881 р. н., та Литвина Антона Микитовича, 1846 р. н., які були розстріляні більшовиками як заручники 18 травня 1921 р.

На могилі встановлено металевий хрест, у середохресті якого закріплене сьйво. Під сьйвом розміщена металева дошка. На дошці під склом пам'ятний напис: «Здесь похоронены ничем неповинные, мирные, любящие труд и Родину два советских человека Литвин Иван Антонович 1.05.1881–18.05.1921 Литвин Антон Никитович 19.05.1846–18.05.1921 18 мая 1921 г. в с. Мойсеевка без суда и следствия расстреляны ни в чем неповинные люди-заложники... чем оставили 7 детей сиротами старшему 13 лет и меньшему 9 дней. Вечная Вам память милые отец и дедушка. Скорбящие родные» [12, рис. 3–4].

У 2018 р. експедицією науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського було проведено моніторингові обстеження кладовищ сіл Мусіївка, Стара Мусіївка, Даціїв та знятого з обліку у період з 1946 по 1960 рр. хутора Бой-

ки [13, с. 139; 14, с. 371]. Локалізувати поховання інших 18 жертв червоного терору неможливо, бо вони розташовані у старих частинах кладовищ, занедбані, хрести та надгробки знищені часом, а ті, що є, без написів. Часто поховання означені лише насипами, які густо заросли чагарником та ковилою [15].

У перспективі подальших досліджень даного питання можна виділити вивчення біографії отамана повстанського загону Мусіївської волості Івана Никифоровича Парнюка (Гайдамаки) та пошук пов'язаних з ним та його загоном пам'яток на території сучасної Мусіївської сільської ради.

ПОСИЛАННЯ

1. Посухов В. Хрест на високім кургані нагадує... / Валентин Посухов // Полтавська Петлюріана: матеріали восьмих Петлюрівських читань. – Полтава, 2009. – С. 184–185.
2. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–1941). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу. Частина I. – Полтава: «Полтавський літератор», 2002. – С. 57.
3. Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смуту 1917–1922 рр. Щоденник, 1995. – С. 215.
4. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф.р. 8661, оп. 1, спр. 808, арк. 129.
5. ДАПО, ф.р. 8661, оп. 1, спр. 807а., арк. 8, 12, 26.
6. ДАПО, ф.р. 8661, оп. 1, спр. 808, арк. 130, 133.
7. Реvegук В. За волю України. Нариси історії повстансько-партизанської боротьби на Полтавщині в 1917–1923 рр. / Віктор Реvegук. – Полтава, 2007. – С. 269, 271–272.
8. Бойко М.І. Мусіївка давня / М.І. Бойко. – Лубни, 2004. – 228 с., іл.
9. ДАПО, ф. 8661, оп. 1, спр. 609, арк. 5–6.
10. Робочий архів НД метод. відділу ПКМ імені Василя Кричевського. – Рис. 1–2.
11. Олійник А. Пам'яті земляків / А. Олійник // Вісті Хорольщини. – м. Хорол. – 2007. – 15 червня. – № 23 (10796) – С. 2.
12. Робочий архів НД метод. відділу ПКМ імені Василя Кричевського. – Рис. 3–4.
13. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1943–2002). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу. Частина II. – Полтава: «Полтавський літератор», 2002. – С. 139.
14. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / редкол.: Білоус Г.П., Білоусько О.А., Гудим В.В. та ін.; упоряд.: Васильєва Ю.О., Жук В.Н., Коротенко В.В. та ін. – Вид. друге, перероб. і доп. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 371.
15. Щоденник моніторингових обстежень Хорольського району наукового співробітника науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського Лимара О.С. // Робочий архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Лымарь А.С. Увековечивание памяти жертв красного террора на территории Мусеевского сельского совета Хорольского района Полтавской области

Охарактеризованы общие мероприятия на территории Хорольского уезда Кременчугской губернии по борьбе с повстанческим движением в 1921 г. и события 18 мая 1921 г., которые произошли на территории Мусеевского сельского совета.

Ключевые слова: заложники, ответчики, ревтрибунал, губком, антибольшевистское формирование, красный террор, комбед, повстанческое движение, военный коммунизм.

Lymar O.S. Commemorating of red terror victims at the territory of Musiivka village council of Khorol district of Poltava region

Main actions in fighting against rebel movement at the territory of Khorol district of Kremenchuk gubernia in 1921 and events of May 18, 1921 at modern Musiivka village council territory are characterized.

Key words: hostages, repeaters, revolutionary tribunal, provincial committee, anti-Bilshovyks formation, red terror, committee of poor peasants, rebellion movement, war communism.

31.01.2019 р.

УДК 930.2(477.52)«16/18»

С.М. Єсюнін

«ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ» (ЗІБРАННЯ ПЕРШЕ) ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ М. ГЛУХОВА 1649–1825 РР.

Проаналізовано інформаційний потенціал законодавчих актів першого зібрання «Полного собрания законов Российской империи» для дослідження історії міста Глухова 1649–1825 рр. Зроблена систематизація виявлених матеріалів у таблицю.

Ключові слова: закони, акти, Глухів.

На сучасному етапі розвитку історичної науки розширюється її джерельна база, зокрема актуалізуються масиви законодавчих матеріалів. Одним із найбільших комплексів такого роду джерел є «Полное собрание законов Российской империи» (далі ПСЗ). Воно являє найповнішу збірку нормативно-правових актів XVII – початку XX ст., які стосуються найрізноманітніших аспектів історії України та її регіонів. Попри свою цінність, далеко не всі матеріали ПСЗ залучалися істориками. Це пояснюється їхньою великою кількістю та незручним алфавітним покажчиком, у якому не відображені усі тематики, географічні об'єкти тощо. Проте у останні роки дослідники почали більш широко використовувати матеріали ПСЗ як надійного історичного джерела.

Укладанням і виданням ПСЗ та інших зібрань законодавчих актів у Російській імперії займалися II відділення власної царської канцелярії (1826–1882 рр.), кодифікаційний відділ Державної Ради (1882–1893 рр.), а з 1893 р. – Відділення зводу законів Державної канцелярії [2, с. 347].

ПСЗ вийшло трьома зібраннями і включило в себе законодавчі акти з 1649 р. до 1913 р. У видання першого зібрання, що нараховує 45 томів у 48 книгах (№№ 1–30600), увійшли закони з 1649 р. (від «Соборного уложения» Олексія Михайловича) до грудня 1825 р., тобто до кінця царювання Олександра I. До другого зібрання, яке складається з 55 томів у 125 книгах і нараховує 61928 актів, були включені законодавчі акти, затверджені Миколою I та Олександром II (з 12 грудня 1825 р. по 1 березня 1881 р.). У третє зібрання були включені закони з 1 березня 1881 р. до 1913 р. Воно складається з 33 томів і вміщує майже 30 тис. (29980) законодавчих актів. Згідно закону від 11 червня 1885 р. до ПСЗ вносились лише оприлюднені законодавчі акти.

Метою даної статті є виявлення та інформаційний аналіз документів першого зібрання (собрание первое) ПСЗ [1], які безпосередньо стосуються міста Глухова, а також тих, в яких є будь-яка згадка про місто, його установи, заклади, посадовців тощо. Зроблено спробу систематизації матеріалів.

З усього масиву виявлених документів значну кількість складають ті, що пов'язані із Гетьманщиною та діяльністю гетьманів Брюховецького, Многогрішного, Самойловича, Мазепи, Скоропадського, Апостола. В них Глухів фі-